

the analysis of semiotics border as it becomes a semiotics continuum, which makes individuality of semiosphere.

Keywords: semiosphere, border, life world, Postmodern, Second Modern.

Стаття надійшла до редакції 17.05.2011 р.

Прийнято до друку 27.05.2011 р.

протоколом № 11.

Рецензент – к. соц. н., ст. викладач Хобта С. В.

УДК 323.14

Рябов О. В., Константинова М. А.

НАЦІОНАЛІЗМ ЯК СПОСІБ ПРОВЕДЕННЯ СИМВОЛІЧНИХ КОРДОНІВ: ВИПАДОК СУЧАСНОЇ РОСІЇ

Проблема націоналізму є однією з найбільш гострих і актуальних як в академічному, так і в соціальному аспектах. Оригінальність підходу, який ми пропонуємо, полягає в розгляді націоналізму як способу проведення символічних кордонів. Об'єктом аналізу є дискурси націоналізму в сучасній Росії. Спочатку ми зупинимося на проблемі соціальних і символічних кордонів; потім, на ролі символічних кордонів в дискурсі націоналізму; зрештою, на питанні про те, як у сучасному російському суспільстві громадянський і етнічний націоналізми конкурують між собою за право проведення символічних кордонів.

Соціальні кордони виступають атрибутом соціальності – подібно до того, як кордони як такі є атрибутом буття [1]. Процес встановлення і коректування соціального порядку – це і є, власне, процес проведення кордонів: між дозволеним і недозволеним, між нормою і девіацією, між істинним і помилковим, між Своїми і Чужими.

Соціальні кордони є найважливішим елементом суспільного життя, оскільки вони, по-перше, фіксують право власності, по-друге, позначають соціальні ієрархії. При цьому, відображаючи об'єктивну дискретність соціального буття, вони в той же час виступають соціальним конструктом: в процесі проведення меж об'єктивні відмінності не тільки фіксуються, але також акцентуються, або, навпаки, згладжуються.

Проблема символічних кордонів перебуває в центрі уваги соціальних наук досить довго. Своїм інтересом до досліджуваної категорії соціальні науки значною мірою зобов'язані працям Ф. Барта, котрий вперше використав конструктивістський підхід для аналізу соціальних кордонів [2]. Норвезький антрополог показав, що самі змістовні компоненти етнічної культури значною мірою визначаються

необхідністю кордону між співтовариствами. Первинний сам кордон, а не утримуваний ним культурний зміст. Етнічні кордони створюються за допомогою етнічних маркерів, або діакритиків, – елементів культури, що відбираються (іноді досить довільно) самими членами групи для підкреслення своїх відмінностей від оточуючих (наприклад, одяг, мова, стиль життя) [2, с. 14].

У книзі Дж. Армстронга, який застосував ідеї Барта для аналізу національних співтовариств, для позначення цих маркерів запропоновано термін «символічні прикордонники» [3]. Справді, соціальні кордони мають символічний вимір; за оцінкою М. Ламон, «символічні кордони є необхідною (хоча і не достатньою) умовою кордонів соціальних» [Цит. за: 4, с. 169]. Символічними кордони є об'єктивованими формами соціальних відмінностей, що проявляються в нерівному доступі до ресурсів (матеріальних і нематеріальних) і соціальних можливостей, що об'єктивувалися, а також в їх нерівному розподілі [4, с. 168].

Роль символічних кордонів в соціальних відносинах визначається їх зв'язком з такими найважливішими соціальними феноменами як влада та ідентичність. Проведення символічних кордонів є чинником, що впливає на відносини панування і підпорядкування і, отже, може бути розглянуто – скористаємося термінологією П. Бурдьє – як форма «символічного насильства» [5, с. 103]. Символічне насильство розглядається як вид «символічної боротьби», метою якої є символічний капітал і символічна влада як «влада творити світ за допомогою слів» [6, с. 204]. Як відзначає Ламон, література про символічні кордони набула особливої значущості в 1960-х завдяки тому, що відбулася своєрідна конвергенція двох наукових напрямів: досліджень символічних систем і вивчення непрямих форм влади [7].

Стосовно колективної ідентичності, то її інтерпретація як передусім відносини між Своїми і Чужими [8] визначає ключове значення кордону. Репрезентації Своїх і Чужих обумовлюють одне одного; конструкція інакшості одночасно являє собою нормативний зразок ідентичності [9, с. 29]. Таким чином, проведення кордонів пов'язано з процесами включення і виключення як необхідними умовами створення і функціонування співтовариства.

При цьому слід брати до уваги гетерогенність колективної ідентичності, яка існує як процес конкуренції різних дискурсів, що змагаються між собою за визначення «наших» і «не-наших» і, відповідно, за визначення норми і девіації. Різні дискурси утверджують символічні кордони між Своїми і Чужими на власний манер, визначаючи при цьому «більш Своїх» і «менш Своїх» (або «внутрішніх Чужих»). Тим самим створення, підтримка і коректування соціального порядку передбачає продукування ієрархій і асиметрій усередині співтовариства: одні моделі поведінки визнаються еталонними, інші ж піддаються маргіналізації або зовсім виносяться за межі Свого. Кожен з ідентифікаційних дискурсів, створюючи інакшість зовнішню, тим самим виробляє і інакшість

внутрішню; зовнішні і внутрішні кордони співтовариства взаємообумовлені.

Очевидно, в цій ситуації один варіант проведення кордонів виключає інший. На ту обставину, що діакритики стають предметом гострої конкуренції, пов'язаної з проблемою влади, звернув увагу ще Барт. Боротьба провадиться як за право проведення кордонів, так і за вибір самих маркерів. Різні політичні групи підтверджують цінність одних маркерів і ставлять під сумнів значущість інших відмінностей [2, с. 35]. Таким чином, для того щоб зміцнити одні символічні кордони, потрібно ослабити альтернативні. Інакше кажучи, необхідними умовами конкурентоспроможності символічних кордонів є їхня помітність і міцність. Відповідно до цього ефективні символічні прикордонники мають, по-перше, маркірувати кордон і бути впізнаваними; по-друге, «оберігати» кордон, робити його «нездоланим», легітимуючи його, надаючи йому видимість законності, вічності, «природності»; по-третє, акцентувати різні риси двох співтовариств і ігнорувати схожі.

Як відзначили П. Бергер і Т. Лукман, легітимація як спосіб «пояснення» і «виправдання» являє собою багаторівневий процес, що включає і апеляцію до символічного універсуму – системи теоретичної традиції, що ввібрала різні сфери значень і включає інституційний порядок у всій його символічній цілісності [10]. Очевидно, символічні кордони повинні бути «поміщені» в цей символічний універсум, ставши його органічною частиною.

Націоналізм, згідно з відомою характеристикою К. Вердері, це класифікуючий дискурс, в якому нація розуміється як базовий оператор всеосяжної системи соціальної класифікації [11, с. 297]. Дійсно, націоналізм може бути осмислений не тільки, кажучи словами Б. Андерсона, як специфічний спосіб «уяви», але й як особливий спосіб проведення символічних кордонів. Націоналізм закликає розглядати поділ людства на нації як основний [12, с. 74.]

Для обґрунтування правильності власного варіанту проведення кордону, додання їй міцності, націоналізм удається до експлуатації символічного капіталу тих маркерів, які асоціюються з природними, натуральними характеристиками людини, – наприклад, раси і статі. Так, в дослідженні К. Манзо показано, як багато різновидів націоналізму використовують дискурс расизму для обґрунтування своєї легітимності [13, с. 19].

Ситуація в сучасному політичному дискурсі в Росії наочно ілюструє відомі слова Вердері: різні націоналізми борються за право на визначення символу нації і його легітимуючого впливу [11, с. 299].

Проект російської нації, російськості, що стартував одразу після розпаду СРСР, особливого масштабу набрав у 2000-х. Концепція російськості виходить з того, що поділ на росіян і не-росіян є пріоритетним перед іншими поділами – соціальними, етнічними, конфесійними, регіональними. Один модус цієї концепції робить акцент

на ідеї «багатонаціонального російського народу»; інтеграція в даному разі передбачає збереження федерального пристрою Росії, що базується зокрема на принципі національно-територіального поділу. Інший модус концепції російськості виходить з поняття російської нації.

Проект російськості забезпечується відповідними політиками ідентичності, які включають репрезентації еліти (політичної, духовної, культурної, спортивно тощо) як поліетнічної. Серед інших практик гомогенізації – історичний дискурс, що акцентує увагу на ідеї Росії як багатонаціональній цивілізації по самій своїй суті, поліетнічність якої вростає корінням в міфологічний час. Цю ідею ілюструють і нові свята (перш за все, День народного єднання). Крім гомогенізації образу Своїх, побудові російськості покликані сприяти репрезентації Чужих; Чужі різноманітні – серед них і Америка, і Захід в цілому, і навіть Україна. В ролі символічних прикордонників, помімо самих термінів «росіяни» і «російська нація», використовуються репрезентації особливості російської цивілізації, чи-то специфіка політичної системи чи національного характеру. Помітне місце серед символічних прикордонників посідає образ «російського ведмедя». «Російський ведмідь» – це західний винахід [14; 15], покликаний позначити кордон між «цивілізацією» і «варварством», тобто той тип кордону, який за сучасною класифікацією може бути віднесений до фронтиру [16, с. 81]. Тим часом «партія влади» прагне показати його як давній національний символ [17]. Ведмідь покликаний виразити суму значень, що збігаються з цінностями, захист яких проголошується нинішньою владою її пріоритетом, – суверенітет, влада, сила. Така риса ведмедевого символу, як його поширеність не тільки серед „русского”, але й інших етносів Росії (включаючи угро-фінські народи, народи Сибіру), дозволяє ослабити міжетнічні кордони в країні, укріпивши кордони зовнішні. Нарешті, дискурс російськості виробляє внутрішніх Чужих, якими стають всі ті, хто пропонує альтернативний спосіб проведення кордонів – «націоналісти», «комуністи», «ліберали-західники», «фундаменталісти», «фашисти» та ін. [18].

Опоненти проекту російськості обирають інші способи проведення символічних кордонів; зокрема, у позиції КПРФ твердиться, що влада, використовуючи ресурс націоналізму, тим самим прагне приховати кордони між бідними і багатими, консервуючи соціальне розшарування в російському суспільстві. „Русский” етнічний націоналізм є іншим викликом концепції російськості, яка розглядається тут як ворог „русскости” і, як спосіб її інституційного придушення і дискурсивної геттоїзації [19]. Крім того, російськість критикується як форма капітуляції, визнання поразки Росії в холодній війні, що закінчилася Біловезькими угодами; вона нібито визнає легітимність нинішнього поділу „русского” народу (в іншому варіанті – єдиного „русского” народу, що складається з великоросів, малоросів і білоросів). Як символічні прикордонники використовуються різні діакритики, включаючи конфесійні, лінгвістичні і антропологічні, зокрема елементи расизму.

Таким чином, націоналізм можна розглядати як дискурсивну формацію, яка особливим чином проводить символічні кордони. На наш погляд, категорія «символічні кордони» має методологічне значення для дослідження основних ідеологічних систем, відмінності яких можуть бути представлені як відмінності в способах проведення кордонів: так, расизм утверджує пріоритетність расового поділу людства над усіма іншими, марксизм – класового, а, скажімо, фемінізм – гендерного. У цьому ми вбачаємо перспективи дослідження проблеми символічних кордонів.

Література

- 1. Смит Б., Варзи А. С.** Онтология границ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://nounivers.narod.ru/gmf/b_hm.htm
- 2. Barth F.** Introduction // *Ethnic Groups and Boundaries: the Social Organization of Culture Difference: Results of a Symposium Held at the University of Bergen, 23rd to 26th February 1967* / ed. by F. Barth. Boston: Little, Brown, 1969. – 938 p.
- 3. Armstrong J.** Nations before Nationalism. Chapel Hill: Univ. of North Carolina Press, 1982. – 411 p.
- 4. Lamont M., Molnar V.** The Study of Boundaries in the Social Sciences // *Annual Review of Sociology*. – 2002. – Vol. 28. – P. 167 – 195 (Volume publication date August 2002).
- 5. Bourdieu P.** Practical Reason: On the Theory of Action. Stanford, 1998.
- 6. Бурдьє П.** Начала / П. Бурдьє. – М., 1994. – 287 с.
- 7. Lamont M.** Symbolic Boundaries [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://educ.jmu.edu/~brysonbp/336/readings/LamontEncyclo.html>
- 8. Jenkins R.** Social Identity. – London ; New York, 1996. – 224 p.
- 9. Sharp J. P.** Condensing the Cold War: Reader's Digest and American Identity / J. P. Sharp. – Minneapolis : University of Minnesota Press, 2000. – 207 p.
- 10. Бергер П., Лукман Т.** Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. 2001 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.i-u.ru/biblio/archive/berger_reality_social_construction/default.aspx
- 11. Вердери К.** Куда идут «нация» и «национализм»? / Нации и национализм / Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох и др. – М., 2002. – С. 297 – 307.
- 12. Smith A. D.** National Identity. – Reno : University of Nevada Press, 1991. – 226 p.
- 13. Manzo K. A.** Creating Boundaries: The Politics of Race and Nation. Boulder, 1996.
- 14. Лазари А. де** «Русский медведь» в польской сатирической графике межвоенного периода (1919 – 1939) / А. де Лазари, О. В. Рябов // Границы: Альманах Центра этнических и национальных исследований ИВГУ. – Вып. 2: Визуализация нации. – Иваново : Иванов. гос. ун-т, 2008.
- 15. Riabov O., Lazari A. de.** Misha and the Bear: The Bear Metaphor for Russia in Representations of the “Five-Day War” // *Russian Politics and Law*. Volume 47, Number 5 / September-October 2009. – P. 26 – 39.
- 16. Кононов И. Ф.** Украинско-российская граница: практики власти и повседневная жизнь населения / И. Ф. Кононов // Вісн. Харків. нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна. 2010. – Вип. 25. – С. 79 – 86.
- 17. Рябов О. В.** Охота на медведя: О роли

символов в политической борьбе / О. В. Рябов // Неприкосновенный запас. – 2009. – № 1 (63). – С. 195 – 211. **18. Рябов О. В.** Русскость и российскость как способы проведения символических границ / О. В. Рябов // Проблемы формирования общероссийской идентичности: Русскость и российскость : материалы междунар. науч. конф. (Иваново-Плес, 15 – 16 мая 2008 года) / под ред. О. В. Рябова. – Иваново, 2008. **19. Калашников М.** Тишков навязывает нам польскую кличку – «россияне», 2007. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://24.218.29.11/index.php?newsid=529> (Напр.: «В очередной раз речь идет о сознательном ослаблении именно русской идентичности, чтобы вместо нее насадить некую виртуальную „россиянскую“, которая при этом не ставит никаких преград этнонационализму и сепаратизму национальных регионов»).

Рябов О. В., Константинова М. А. Націоналізм як спосіб проведення символічних кордонів: випадок сучасної Росії

Автори розглядають поняття соціальних і символічних кордонів в контексті конструювання колективної ідентичності і встановлення владних відносин. Громадянський і етнічний типи націоналізму в сучасній Росії інтерпретуються як різні способи проведення символічних кордонів.

Ключові слова: „русский” націоналізм, російський націоналізм, соціальні кордони, символічні кордони.

Рябов О. В., Константинова М. А. Национализм как способ проведения символических границ: случай современной России

Авторы рассматривают понятия социальных и символических границ в контексте конструирования коллективной идентичности и установления властных отношений. Гражданский и этнический типы национализма в современной России интерпретируются как различные способы проведения символических границ.

Ключевые слова: русский национализм, российский национализм, социальные границы, символические границы.

Riabov Oleg, Konstantinova Maria. Nationalism as a Way of Drawing Symbolic Boundaries: A Case of Contemporary Russia

The authors consider social and symbolic boundaries in a context of constructing collective identity and establishing power relations. Civic and ethnic types of nationalism in contemporary Russia are treated as different ways of drawing symbolic boundaries.

Keywords: Russian ethnic nationalism, Russian civic nationalism, social boundaries, symbolic boundaries.

Стаття надійшла до редакції 17.05.2011 р.

Прийнято до друку 27.05.2011 р. протоколом № 11.

Рецензент – д. соц. н., проф. Кононов І. Ф.